

РОЗВИТОК ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДРЯДНИХ УМОВНИХ РЕЧЕНЬ У СЕРЕДНЬОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Маргарита ОКСАНИЧ (Кіровоград, Україна)

У статті розглядаються формально-синтаксичні характеристики підрядних умовних речень, функціонування та варіативність умовних сполучників та основні моделі порядку слів у середньовірхньонімецькій мові.

Ключові слова: асиндетичний зв'язок, немаркований гіпотаксис, порядок слів, поліфункціональність.

The structure of subordinate conditional sentences in middle High German is researched. Also the functioning and variety of conditional conjunctions, as well as the main word-order patterns in the mentioned period are analysed.

Key words: asyndetic relation, unmarked hypotaxis, word order, polyfunctionality.

Останні десятиліття помітні успіхами у вивченні проблем, пов'язаних з природою складного речення у діахронному аспекті. Постійний інтерес германістів до питань мовної еволюції, її причин та механізмів, до процесів граматикалізації і узуалізації мовних одиниць сприяє розв'язанню таких проблем історичного синтаксису, як реконструкції праїндоевропейського речення та основних моделей порядку слів [2; 5; 14; 27; 33; 37; 38; 39; 40], типології синтаксичних структур, механізмів граматичних змін, синтаксичних універсалій [1; 6; 12; 17; 34; 18], розвитку сполучників підрядності [6; 15; 18; 26; 31]. Разом з тим, існує низка питань, які не дістали широкого висвітлення у мовознавчих працях, пов'язаних з проблемою визначення природи складного речення та його конститuentів, зокрема складнопідрядного речення умови в середньовірхньонімецькій мові, що є актуальним для сучасної германістики. Оскільки підрядні умовні речення не були досліджені у діахронному плані, ми визначили **актуальним** дослідження структурних та функціональних ознак підрядних умовних речень у середньовірхньонімецькій мові в контексті розв'язання загальної проблеми їх формування та механізмів їх змін. Отже, за мету у статті ми ставимо визначити формально-синтаксичні характеристики підрядного умовного речення, а саме функції умовних сполучників, у середньовірхньонімецькій мові.

Відомо, що традиційно поєднання частин складнопідрядних речень у середньовірхньонімецькій мові відбувається не лише відносними займенниками та сполучниками, але й асиндетичним зв'язком [5: 90; 36: 233].

Асиндетичний зв'язок, який притаманний усім давньогерманським мовам, є поєднанням дієслівних фраз або реченневих утворень, у якому одне з них логічно підпорядковане іншому при відсутності будь-якого формального маркера цього зв'язку (немаркований гіпотаксис) [6: 219, 224]. Зокрема, В. М. Ярцева звертала увагу на те, що раннім германським мовам властиве асиндетичне зіставлення двох речень. Попри багату систему субординативних сполучників нерозвиненість підрядних зв'язків була ще настільки великою, що майже будь-які логічні зв'язки між двома реченнями могли виражатися їхнім простим зіставленням [34: 6]. Слід також зважити на те, що асиндетичний зв'язок у давньогерманській період його розвитку є якісно відмінним від сучасної форми його репрезентації [6: 230].

Згідно з даними порівняльних розвідок, в історії індоевропейських мов спостерігається тенденція до зменшення синтаксичної та семантичної поліфункціональності сполучникових засобів на позначення підрядності, з одного боку, та збільшення їхньої морфологічної ускладненості, із іншого [6: 243]. На думку Б. Кортмана, існує зв'язок між структурною складністю та поліфункціональністю сполучникових засобів [див. 6: 245]. У середньовірхньонімецькій мові спостерігається достатньо розвинена система складнопідрядного речення та відбувається подальший розвиток системи сурядних і підрядних сполучників [5: 4; 6: 228; 22: 157; 23: 157; 29: 108; 31: 61, 87; 34: 9; 40: 64]. Середньовірхньонімецький період збагатив сполучниковий склад несуттєво, створивши підґрунтя для розвитку в ранньовірхньонімецькій мові таких абстрактних сполучників як *wenn*, *da*, *so* *dass*. Таким чином, засоби сполучникової підрядності у середньовірхньонімецькій мові залишаються принципово такими ж як і у давньовірхньонімецькій мові. Проте ранньовірхньонімецька епоха створює низку нових

сполучників з чітким диференційованим значенням. Підрядність стає різноманітнішою, більш упорядкованою [31: 65, 78].

Складнопідрядні умовні речення в німецькій мові викликають значний інтерес у дослідників, оскільки поєднання головної та підрядної частин відбувається двома шляхами: сполучниковими засобами та асиндетичним зв'язком. Модель складнопідрядних безсполучникових умовних речень з ініціальною позицією присудка виникла ще у давньверхньонімецькій мові і продовжувала існувати у середньверхньонімецькій та ранньверхньонімецькій мові, наприклад, у ранньверхньонімецькій: *Het ich in meiner jugent soliche ler gehört, ich wölt mein leben anders angestellt haben*. „Якби я у молодості чув такі повчання, я б по-іншому влаштував своє життя” [36: 233]

Основними сполучниками, які вводили підрядні умовні речення в середньверхньонімецькій мові, були *ob* та *swenne* [5: 90; 23: 158; 31: 62, 70; 35: 347; 36: 232; 40: 64]. Проаналізуємо приклади:

(1) *Ob ich ein fyrste wære ze wibe wolde ich han die iwern schonen tohter (Nibelungenlied, 1714,1-1714-3)*. „Якби я був королем, то узяв би у дружини вашу прекрасну доньку”¹

У прикладі (1) сполучник *ob* уводить підрядне речення умови, яке розташоване у препозиції до головного речення. При цьому спостерігаємо, що підмет підрядного речення *ich* займає постпозицію щодо сполучника *ob*, а присудок *wære* знаходиться у фінальній позиції підрядного речення. Отже, підмет і присудок підрядного речення розміщені дистантно. Така структура підрядного речення з фінальною позицією присудка тяжіє до структури сучасного підрядного німецького речення.

Натомість приклад (2) демонструє структурну варіативність порядку слів у підрядному реченні. Проаналізуємо:

(2) *Ob ir dar chomet gewafent daz eteslicher wol bewart (Nibelungenlied, 2307,4)*. „Якщо ви підете туди озброєні, то ви будете краще захищені”.

У прикладі (2), як і у прикладі (1) сполучник *ob* уводить підрядне речення умови, яке розташоване у препозиції до головного речення. Підмет підрядного речення *ir* займає постпозицію щодо сполучника *ob*. Проте у прикладі (2) присудок *chomet* займає медіальну позицію у підрядному реченні, розташовуючись дистантно з підметом *ir*. Така структура підрядного речення не є типовою для сучасної німецької мови. Притаманна медіальна позиція присудка у творах середньверхньонімецької мови свідчить про те, що порядок слів у складнопідрядному реченні у цей період все ще залишається вільним. Наше дослідження пам'ятки середньверхньонімецького періоду „Пісня про Нібелунгів” виявило 35,6% вживання сполучника *ob* у підрядних реченнях умови із загальної кількості проаналізованих одиниць. При цьому у 81,8% підрядних умовних речень зі сполучником *ob* присудок займає фінальну і у 18,9% – медіальну позицію.

Конкуренцію сполучнику *ob* складав сполучник *swenne*, зокрема, приклад (3) демонструє використання сполучника *swenne* у підрядному реченні умови у препозиції щодо головного речення.

(3) *Swenne ir iagen ritet da wil ich gerne mite (Nibelungenlied, 0921,2)*. „Якщо ви їдете полювати, я охоче поїду з вами”.

Підмет підрядного речення *ir* займає постпозицію щодо сполучника *swenne*. Присудок *iagen ritet* знаходиться у фінальній позиції підрядного речення, демонструючи контактне розташування з підметом *ir*. Отже, спостерігаємо таку структуру підрядного речення, яка притаманна сучасній німецькій мові з фінальною позицією дієслівного присудка. Проте, приклад (4) демонструє варіативність структури підрядного речення у середньверхньонімецькій період. Проаналізуємо:

(4) *Swenne daz dv frowe bedurfen wellest min daz tvo mir bechant (Nibelungenlied, 1318,2-1318,3)*. „Якщо я тобі буду потрібен, повідом мене про це”.

Приклад (4) засвідчує використання сполучника *swenne* у підрядному реченні умови, яке займає препозицію щодо головного речення. Підмет підрядного речення *dv* розташований у

¹ Переклад прикладів з середньверхньонімецької мови здійснений автором

постпозиції щодо сполучника *swenne*. Присудок *bedurfen wellest* демонструє медіальну позицію підрядного речення, при цьому розташовуючись дистантно з підметом *dv*. Наше дослідження пам'ятки середньовісньонімецького періоду „Пісня про Нібелунгів” виявило 13,5 % вживання сполучника *swenne* у підрядних реченнях умови із загальної кількості проаналізованих одиниць. Отже, випадки вживання сполучника *swenne* у середньовісньонімецькій мові є поодинокими. Це означає, що в середньовісньонімецьку епоху сполучник *swenne* був не основним сполучником, який вводив підрядні речення умови. Основним сполучником, який вводив підрядні речення умови в цей період був сполучник *ob* [31: 62, 70; 23: 158].

Наступні приклади (5-6) демонструють структурну варіативність підрядного умовного речення у середньовісньонімецькій мові.

(5) *Vor leide mves ich sterben swenne ich Hagenen solde sehn (Nibelungenlied, 1090,4). „Я мусив би вмерти від страждання, якби я побачив Хагена”.*

(6) *Mir wære niht ze leit ob ich ze botenmiete iv solde gebn min golt (Nibelungenlied, 0562,2-0562,3). „Мені не було б прикро, якби я міг віддати вам у винагороду своє золото”.*

На відміну від прикладів (1-4), приклади (5-6) демонструють постпозицію підрядного умовного речення щодо головного. У творі „Пісня про Нібелунгів” нами виявлено 56,2% підрядних речень у постпозиції до головного речення і 43,8% – у препозиції із загальної кількості 57 сполучникових підрядних умовних речень.

Наше дослідження засвідчує факт, що сполучники *ob* та *swenne* були не основними сполучниками підрядних умовних речень середньовісньонімецької мови. З ними конкурував поліфункціональний сполучник *daz*, який був основним сполучником і оформляв підрядний зв'язок у зазначеному періоді [1: 67; 5: 90; 22: 157; 23: 157; 28: 108; 31: 61; 40: 64], як у прикладі:

(7) *Vil tivrllicher reche dv solt gelovben mir daz ich dich alles des gewer (Nibelungenlied, 1955, 2-1955,3). „Ти б залюбки жив радісно, благородний лицар, якби ти завоював країну”.*

У прикладі (7) ми спостерігаємо вживання поліфункціонального сполучника *daz* у підрядному реченні умови, яке розташоване у постпозиції щодо головного речення. Підмет підрядного речення *ich* та присудок *gewer*, який займає фінальну позицію у підрядному реченні, розташовані дистантно. Цей приклад ілюструє тезу про те, що незважаючи на те, що середньовісньонімецький період характеризується виникненням нових сполучників з вузьким, точним та чітко диференційованим значенням, сполучник *daz* все ще зберігає свою поліфункціональність.

У творі „Пісня про Нібелунгів” виявлені поодинокі випадки вживання сполучника *daz* у підрядних умовних реченнях середньовісньонімецької мови, які складають 7,7% із загальної кількості проаналізованих одиниць. Ми можемо припустити, що функції та сфера використання сполучника *daz* суттєво звужуються. Проте *daz* все ще зберігає свою багатозначність у ранньовісньонімецькій мові і вживається у підрядних реченнях мети, наслідку, причини та умови [31: 82]. Порівняємо приклади:

(7) *Het er daz swert enhende so wær ez Hagenen tot (Nibelungenlied, 0995,3). „Якби він мав у руках свій меч, то це була б смерть Хагена”.*

(8) *Getorste si in chwssen div frowe tæte daz (Nibelungenlied, 0568,2). „Якби вона хотіла його поцілувати, вона б це охоче зробила”.*

Приклади (7) і (8) демонструють поєднання двох частин складнопідрядного речення умови асиндетичним зв'язком. У прикладі (7) присудок *het* займає ініціальну позицію у підрядному реченні. Підмет *er* займає постпозицію щодо присудка *het*, таким чином, розташовуючись з останнім контактено. Спостерігаємо, що у поданому прикладі структура речення з ініціальною позицією присудка тяжіє до норм сучасної німецької мови. Проте у прикладі (8) складений присудок *getorste chwssen* утворює рамкову конструкцію. При цьому змінювана частина присудка займає ініціальну позицію у підрядному реченні, незмінювана – фінальну, що також не суперечить нормам сучасної німецької мови. Підмет *si* розташований у постпозиції до змінюваної частини присудка *getorste*. Ми інтерпретуємо речення (7) і (8) як поєднання залежного і головного речень безсполучниковим (асиндетичним зв'язком). У

творі „Пісня про Нібелунгів” виявлено 43,3% безсполучникових умовних речень із загальної кількості проаналізованих одиниць.

(9) *Der sin mit helfe pflæge er wrde noch gesvnt (Nibelungenlied, 2068,2). „Якби його добре доглядали, він би був ще здоровим”.*

У наведеному нижче прикладі (9) дві частини складнопідрядного умовного речення поєднанні асиндетичним зв'язком де підрядне речення розташоване у препозиції до головного. Присудок *sin* займає медіальну позицію у підрядному реченні, що не відповідає структурі сучасного складнопідрядного безсполучникового умовного речення. Наведений приклад дає підстави припустити, що порядок слів у підрядних умовних безсполучникових реченнях був вільним і характеризувався відносною варіативністю розташування його компонентів. Кількість сполучникових та безсполучникових підрядних умовних речень у Творі „Пісня про Нібелунгів” співвідноситься як 56,7% і 43,3%.

Незважаючи на достатньо розвинену систему складнопідрядного речення у середньовісній німецькій мові, відбувався подальший розвиток моделей складнопідрядних речень, зокрема підрядних речень умови, частини яких поєднувалися асиндетичним зв'язком, про що свідчать отримані результати.

Проведений нами аналіз слугує підтвердженням того, що в середньовісній німецькій мові найпоширенішим сполучником підрядних умовних речень був сполучник *ob*, який уводив більшість підрядних речень умови зазначеного періоду, і з яким одночасно конкурував сполучник *swenne*. Сполучник *daz* зберігає у підрядних реченнях умови свою поліфункціональність, але функції та сфера його використання суттєво звужуються.

Отже, вибір моделей порядку слів підрядного середньовісній німецького речення, його комунікативно-синтаксична та семантична функції, а також розвиток і функціонування умовних сполучників можуть бути покладені в основу подальшого наукового пошуку на тлі розвитку складного німецького речення.

Проведений аналіз дозволив уточнити статус складнопідрядних умовних речень та варіативність умовних сполучників. Отримані результати є перспективними для подальшого аналізу складних речень з іншими підрядними одиницями та їх комунікативно-синтаксичною природою.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Адмони В.Г. Исторический синтаксис немецкого языка. – М.: Высшая школа, 1963. – 335 с.
2. Адмони В.Г. К проблеме порядка слов (замыкание предложения в немецком языке). – Изв. АН СССР, отд. яз. и лит. – М.: 1949. – Т. 8, Вып. 4. – 373 с.
3. Баранівська О.С. Складнопідрядні речення з підрядними означальними в сучасній польській мові: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.03 / НАН України. Ін-т укр. мови. – К., 2003. – 20 с.
4. Бокова П. М. Темпоральні відношення в іспанському часовому складнопідрядному реченні // Проблеми семантики слова, речення та тексту. Збірник наукових статей. Випуск 5 / Відп. ред. Корбозерова. – К.: КДУ, 2001. – Вип. 5 – С. 9-14.
5. Бублик В.Н. Історія німецької мови: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – Вінниця: Нова книга, 2004. – 272 с.
6. Бунітова І. Р. Еволюція гіпотаксису в германських мовах (IV-XIII ст.): Монографія. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2003. – 327 с.
7. Ванников Ю. В. Синтаксис речи и синтаксические особенности русской речи. – М.: «Русский язык», 1978. – 296 с.
8. Варшавская А. И. Смысловые отношения в структуре языка (на материале современного английского языка). – Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1984. – 135 с.
9. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. – К.: Наукова думка, 1992.
10. Гулыга Е. В. Теория сложноподчиненного предложения в современном немецком языке. – М.: Высшая школа, 1971. – 274 с.
11. Гусар Н. І. Структура та функції абсолютної дієприкметникової конструкції у середньоанглійській мові. Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.04/ Київський національний лінгвістичний університет. – Київ, 2002. – 19с.
12. Гухман М. М., Семенов Н. Н. История немецкого литературного языка. – М.: Наука, 1983. – 200 с.
13. Долгова О. В. Синтаксис как наука о построении речи: Учеб. пособие. – М.: Высшая школа, 1980. – 191 с.
14. Долинина И.Б. Системный анализ предложения (на материале английского языка). – Учебное пособие. – М.: Высшая школа, 1977. – 175 с.
15. Жирмунский В. М. История немецкого языка, 5-е изд. – М.: Высшая школа, 1965. – 408 с.
16. Золотова Г. А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса. – М.: Наука, 1982. – 367 с.
17. Ившин В.Д. Синтаксис речи современного английского языка. Смысловое чтение предложения: Учебник. – Ростов н/Дону: Феникс, 2002. – 320 с.
18. Кацкова Т. А. Сложноподчиненное предложение с придаточным определительным в средневерхненемецком языке: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.04/Ленинградский орден Ленина и ордена Трудового Красного Знамени государственный университет им. А. А. Жданова. – Ленинград, 1975. – 18 с.
19. Кнабе Г. С. Ещё раз о двух путях развития сложного предложения // Вопросы языкознания. – 1955. – №1 – С. 108-116.
20. Корбозерова Н. М. Вязанкіна А. М. Динамізм структури речення // Проблеми семантики слова, речення та тексту. Збірник наукових статей. Випуск 6 / Відп.ред. Корбозерова. – К.: КДУ, 2001. – Вип. 6 – С. 115-117.

21. Корбозерова Н. М. Структурна інтеграція речення // Проблеми семантики слова, речення та тексту. Збірник наукових статей. Випуск 5 / Відп.ред. Корбозерова. – К.: КДЛУ, 2001. – Вип. 5 – С. 105-107.
22. Куркина А. А. Сложные предложения с причинными отношениями в древневерхненемецком языке. Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Министерство просвещения РСФСР. – Ленинградский государственный педагогический институт имени А. И. Герцена. – Л., 1966. – 19 с.
23. Левицкий В.В. История немецкой логии. Пособник для студентов высших навчальних закладів. – Вінниця: Нова книга, 2007. – 216 с.
24. Лешкова Н.В. Актуальне членування детермінантних складнопідрядних речень: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2006. – 20 с.
25. Мещанинов И.И. Части речи и члены предложения. – Москва, Ленинград: Издательство АН СССР, 1945. – 321 с.
26. Москальская О.И. Проблемы системного описания синтаксиса (на материале немецкого языка). – М.: Высшая школа, 1974. – 175 с.
27. Одри Ж. Индоевропейский язык: пер. с франц. Л. В. Иванова // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XXI: Новое в индоевропейской лингвистике. – М.: Прогресс, 1988. – С. 24-121.
28. Оксанич М. Функціонування сполучника DAZ у середньовісній німецькій мові // Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград. РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2009. Випуск 81 (2) – С. 107-111.
29. Семененко Г. М. Порядок слів як засіб синтаксичного зв'язку в складнопідрядному реченні // Проблеми семантики слова, речення та тексту. Збірник наукових статей. Випуск 5 / Відп.ред. Корбозерова. – К.: КДЛУ, 2001. – Вип. 5 – С. 159-163.
30. Солганик Г. Я. Синтаксическая стилистика (Сложное синтаксическое целое). – М.: Высшая школа, 1973. – 214 с.
31. Строева-Сокольская Т. В. Развитие сложноподчиненного предложения в немецком языке. Л.: Ленингр. гос. ун-т, 1940. – 106 с.
32. Фефелова В. В. Складні речення з підрядними часу в сучасній французькій мові (структура, семантика, прагматика). Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.05/ Київський національний лінгвістичний університет. – Київ, 2006. – 20с.
33. Шубик С.А. Порядок слов в древневерхненемецком языке (Место глагола в повествовательном предложении): Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Академия наук СССР. Ленинградское отделение института языкознания. – Л., 1964. – 20 с.
34. Ярцева В. Н. Развитие сложноподчиненного предложения в английском языке. – Ленинград: Изд-во Ленингр. ун-та, 1940. – 116 с.
35. Behagel O. Deutsche Syntax. – Bd. III. Heidelberg: Carl Winters Universitätsbuchhandlung, 1928. – 389 S.
36. Moskalkaja O. I. Deutsche Sprachgeschichte. – М.: Hochschule, 1977 – 237 S.
37. Paul H. Deutsche Grammatik. – Halle: Niemeyer, 1954. – Band III, Teil IV. – 447 S.
38. Reis H. Über althochdeutsche Wortfolge // Zeitschrift für deutsche Philologie. – 1901. – Bd. 33. – S. 220-229.
39. Ries J. Die Wortstellung in Beowulf. – Halle: Max Niemeyer, 1907. – 310 S.
40. Schildt J. Kurze Geschichte der deutschen Sprache. – В.: Volk u. Wiss., 1991. – 168 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Маргарита Оксаніч – викладач кафедри практики германських мов Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка

Наукові інтереси: історичний синтаксис німецької мови, германське мовознавство